

УДК 392.34-053.31 (=161.2)

УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЙНІ АПОТРОПЕЇ ТА АПОТРОПЕЙНІ ДІЇ ПОВ'ЯЗАНІ З НОВОНАРОДЖЕНОЮ ДИТИНОЮ

Дзвенислава ТРУМКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

Розглянуті основні апотропеї та апотропейні дії пов'язані з новонародженою дитиною. Аналізуються захисні властивості води, вогню, заліза, вугілля, часнику, солі. Описуються такі апотропейні дії, як вибір імені, вибір кумів, “продавання” дитини.

Ключові слова: апотропей, апотропейні дії, вода, вогонь, залізо, часник, новонароджена дитина.

З давніх-давен поява немовляти в українській сім'ї супроводжувалася певними обрядами та звичаями, що мали охороняти його від всього злого і забезпечити щасливе життя в минулому.

Апотропей (від грецького «аротропаіос» відвертаючий предмет) – амулет, оберіг, магічний предмет, якому в давнину приписували здатності оберігати людей, тварин, житла від злих сил. Апотропейними засобами у слов'ян є сіль, залізо, срібло і предмети із срібла і заліза, камінь, дьоготь, віск, рослини (часник, цибуля, базилік, кропива), соснова кора, засушена пуповина новонародженого або частина його “сорочки”, вовчий зуб, кусочок вовчої шкіри, вовча або ведмежа шерсть, ріг, яструбиний або орлиний кіготь, крило летючої миші, маленькі срібні зображення жабки, зайця, змії, качки, коня. До християнських апотропейів відносять різні ладанки, в яких є текст молитов, ладан, часто віск від священної свічки¹. В родинній обрядовості основним апотропеями, пов'язаними з новонародженою дитиною, є вода, вогонь, свічка, залізо, вугілля, сіль, часник.

Важливим апотропеем у віруваннях українців є **вода**. Вода – це джерело життя. У Карпатах вірили, що річки та джерела є жилами землі, по яких вода тече так само, як кров у тілі людини². Митрополит Іларіон писав: “Вода приносить велике добро”³. До цього добра можна віднести магічні та цілющі властивості води, її очисну і життєдайну силу. Вода, освячена на Йордан (богоявленська або йорданська), вважалася найбільш цілющою, здатною вилікувати будь-яку хворобу й захистити від нечистої сили⁴. Тому свячену воду використовували як важливий апотропейний засіб в родинній обрядовості. На Волині (Горохівський район), коли дитина народилася, то батько зразу кропив її свяченою водою⁵. Потім дитину купала баба-повитуха⁶. Конче необхідне фізичне очищення поєднували із охоронною функцією купелі: від уроків, від впливу злих духів, від підміни нечистим чи відьмою⁷. Купаючи перший раз дитину, до

купелі лили свячену водицю⁸. На Опіллі спочатку воду хрестили, потім лили водицю, промовляючи Отче Наш⁹. У різних селах могли існувати різні традиції, як учинити з водою після купелі, але повсюдно дотримувалися правила: «боронь Боже, вилити таку воду на дорогу чи на стежку, щоб лихі люди не потопталися по долі новонародженого»¹⁰. Заборонено було виливати воду після заходу сонця. В селах Опілля казали: «воду після купелі ввечері не виливають, а тільки зранку»¹¹. Це пояснювалося тим, що згідно з віруваннями, після заходу сонця активізовувала свою дію нечиста сила. Колиску, перед тим як класти в неї дитину, кропили свяченою водою¹². У колисці завжди була свячена вода в невеликій пляшечці, бо «біси полуденні і полуночні можуть напасти, коли немає свяченого поблизу»¹³. На Закарпатті у мукачівських селах жінка на постелі тримала біля себе пляшечку з свяченою водою і шматочок свяченої паски - «дуру»¹⁴.

Як вважається, велику захисну силу має свячена свічка і вогонь. **Вогонь** – це стихія, що очищає, дарує світло й тепло. Його уявляли немовби живою істотою. Він їсть, п’є і спить, як людина, а розсердившись за невічливе ставлення до нього може роздмухувати цілу пожежу¹⁵. Вогонь оберігає людину все життя. Це яскраво простежується з перших годин життя дитини. Поширеним був звичай запалювати свічку і ставити у вікно, як дитина ще не хрещена¹⁶. У гуцулів запалювала свічку баба одразу по народженні дитини і приспівувала:

“Засвічу свічку,
Піду по запічку
Ладану шукати,
Обкурити хату”¹⁷.

На Поділлі в узголів’ї дитини кладуть трійцю. Трійцею називають три свічки, прибрані різним зіллям, зав’язані рушником, оздоблені часто намистом, що їх святять під час водохресту¹⁸. Переважно свічка горіла по ночах від народження до хрещення дитини. Так, на Волині її запалювали на ніч, і вона мала горіти до того часу, поки дитини не охрестять¹⁹. Гуцули вважають, що свічка, яку запалили одразу після народження дитини, мусить горіти так довго, поки повитуха не попросить священика приписаної молитви і не принесе від нього свяченої води²⁰. В літературі не має згоди щодо часу горіння свічки. М. Сумцов зауважує, що у Південно-західному краї від народження до хрещення новонародженого по ночах горить свічка, щоб чорт не вкрав не підмінив дитину²¹. З цими словами погоджується С. Гвоздевич: «запалювали світло тільки до того часу, заки не охрестять дитя, бо саме у цей час воно найвразливіше до впливу злих сил»²². Л. Іваннікова пише, що свічка повинна горіти коло дитини шість тижнів, щоб оберігати її од хвороб, відьом, злих очей, щоб бісиця не підмінила²³. Про могутність вогню свідчить той факт, що свічки запалювали під час шлюбу, при покійникові, на Івана Купала. Вогонь виступав, як ворог нечистої сили. Запалювання свічки відоме й іншим слов’янським народам. Так, білоруси запалюють освячену свічку і тримають її перед лицем породіллі. Росіяни запалюють вінчальні свічки²⁴.

Особливими захисними властивостями наділялося **залізо**. Про могутність заліза свідчить той факт, що його використовували ще під час пологів жінки. Якесь металеве знаряддя: чи то сокиру, чи ніж, чи ножиці, або навіть шмат звичайного заліза кладуть під ліжко, де відбуваються роди. Такий засіб відомий багатьом європейським народам. Так, у німців залізо носять жінки при собі аж до народження дитини²⁵. В українців важливим апотропеєм був ніж. На території України ніж кладуть в колиску нехрещеній дитині, прикладом є Волинь²⁶. Крім цього, ніж ставлять на поріг, в землю, у ворота, кладуть під ліжко. В колиску клали ножиці, шпильку. У гуцульських селах кладуть під голову породіллі ножиці, якими була перерізана пуповина²⁷. На Гомельщині (Полісся) батько дитини забивав у поріг два гвіздки, перед тим, як мали прийти жінки провідувати породіллю і новонародженого²⁸. З сокирою пов'язані звичаї, які передують хрещенню дитини. На Опіллі це відбувалося так: “Вже як несуть дитину до хресту, то несуть до хати сокиру, і ту сокиру обертають до дверей. Кум і кума з дитиною на руках переступають через сокиру”²⁹. На Гуцульщині на поріг простеляють петик (верхній плечовий сукняний одяг), кладуть на нього дитину і коли мама тричі переступить її, тоді кума бере її на руки і перехрестивши себе та дитину вступає до сіней, там баба кладе під поріг ніж (стоячи на дворі) і коли кума з дитиною переступить (поріг), бере баба ніж і подає його через вікно матері, роблять це проти лихого³⁰. Охоронні властивості заліза, використовували також під час купелі дитини. У селах Горохівського району, як дитину купали, то під ванночку ставили сокиру, або ножа, або кусок заліза³¹. У цих діях простежується традиція давнього поклоніння металу, наділення його надприродними властивостями.

Згідно з віруваннями, наступним важливим захисним засобом є **вугілля**. На Гуцульщині баба готує шкалиточку – мішечок з часником, печиною (глина з печі), вугіллям і глиною з слідів пса; вкидаючи у шкалиточку ці предмети баба примовляє відповідні замовляння: “аби тебе нічо не ловилося, як не ловиться печі, аби тебе ніхто не урік, як не можна печі уречи”, “щоб погані очі, що на тебе подивляться, так перегоріли, як угля перегоряє”. Цю шкалиточку баба зав'язує дитині на праву руку³². На Чортківщині хресній мамі, яка з дитям на руках щойно виходила з хати, під ноги сиплять палаючої “грани” (жару), аби переступила³³. Подібний звичай є на Волині і Поділлі: коли несуть дитину до церкви хрестити, то на порозі хати кладуть декілька гарячих вуглинок, і куми виходячи з хати, повинна стати на ці вуглинка³⁴. Як дитину несуть до хреста, то в рукав сорочки (як хлопчик – батькова, а дівчинка – мами) зав'язують кусочок печини, вугілля і дрібну монету. Крім того, баба дає кумові печину і вугілля зав'язані в особливий вузлик і говорить: “Як дійдеш до розпуття, да й кинь через плече і скажи: на тобі, чорте, плату”³⁵.

На глибоке переконання давніх людей захистити від вроків, злого побажання можуть певні **рослини**. Серед таких – часник, який немовляткові прив'язували на ниточці на шию, на ручку. Також часник носять в кишені або зашивають в

одежі. Подекуди кладуть часник в колиску, а в Угорщині натирають ним двері і поріг³⁶. Як мають йти до церкви хрестити дитину, прив'язують до крижма червоною ниткою зубок часнику та встромляють біля нього голку³⁷. На Гуцульщині дитині чіпляють на шию хрестик із сріблястої тополі (осини) і зубець часнику³⁸. Окрім часнику, відоме також використання різноманітних рослин, наприклад полину, чоргополоху, чорнобилю. Так, полин кладуть дітям в колиску, так роблять в Чехії³⁹. Важливим апотропеєм було свячене зілля. Його клали дитині в колисочку під голову дитини⁴⁰. На Опіллі, як дитина нехрещена, то клали сніп того зілля, що святили на Спаса, у вікно⁴¹. На Старолюбівнянщині (с. Страняни) клали в постіль ще й свячену квітку - дзвоник⁴². В колиску клали свячену вербову гілочку. На Бойківщині свячене зілля, часник, ніж і свячену воду ставили біля дитини і породіллі. Баба-повитуха, беручи дитину, хрестила її тричі і повторювала заклинання, щоб “біда не ухопила та не підмінила немовля”⁴³. В гуцулів баба-повитуха обкурювала себе, породіллю і дитину ладаном, це робилося як охоронний засіб від “усього, що не від Бога”⁴⁴. На Галицькому Поділлі у першу купіль дитини кидали свячені (на Івана, на Божого Тіла) віночки⁴⁵.

Своєрідними апотропеями можуть виступати **тварини**. На Волині, перед тим, як перший раз класти в колиску дитину впускали кота⁴⁶. Робили це для того, аби все зле й нечисте, що може бути в колісці, перейшло на кота.

Досить часто проти уроків застосовують **сіть**, натираючи нею дитину або залишаючи коло неї. У Карпатах дитині у колиску клали дрібку солі, щоб дитина вроків не боялася. На Поліссі сіль використовують як оберег, а у лемків баба-повитуха посипала солі дитині на голівку під час першої купелі⁴⁷. У воду, коли перший раз купають дитину, кидали сіль. Нею обляпують новонародженого, молодих, кусочки солі кидають в піч у вогонь від вроків⁴⁸. Сіль використовували ще під час родів, так коли в породіллі були важкі роди, то для полегшення їх сипали сіль на поріг дому і на кути стола. В Німеччині сіль клали на язик немовляті. У Чехії був звичай при народженні дитини класти на стіл хліб і сіль для “судичек” (добрі духи-берегині)⁴⁹. У стародавній Греції під час хрещення коло дитини клали сіль, як оберіг від доступу злих сил. Сіль була у числі продуктів, з яких складали пожертви богам, з часом грудочка солі стала амулетом від вроків⁵⁰.

Від негативного впливу дитину оберігали, завішавши постіль **полотном** або білою плахтою. Так, у гуцулів баба-повитуха кладе дитину до поліжниці на постіль, заслонену полотном або ліжниками, що звисають з жердки⁵¹. У селах Закарпаття (Мукачівський район) плахту прикріпляли до стіни та двох дощечок, поставлених у головах постелі⁵². З охоронною метою могли в цю плахту затикати голку. Таким чином, жінку з немовлям відокремлювали від хатніх турбот і захищали від поганого ока. Так само роблять словаки, росіяни⁵³. Функції охорони (оберегу) виконував червоний колір. Для цього використовували **червону нитку чи стрічку**, яку зав'язували на ручці дитини⁵⁴. На Опіллі на колиску в'язали

червоний бант⁵⁵. На Галицькому Поділлі над колискою чіпляли червону ганчірку⁵⁶. Бойки прив'язували червону стрічку, пояс, крайку до причілкового вікна, щоб кожний хто йшов повз хату знав, що тут народилася дитина⁵⁷. У селах західного Полісся голівку новонародженої дівчинки пов'язували хусткою, а сповиту дитину перев'язували червоним поясом (“крайкою”)⁵⁸. У євреїв радять в сорочку дитини вшивати кавалок з похоронного савану родича, який дуже довго жив⁵⁹. Новий одяг чи крижмо, у яке загортають охрещене дитя – символічний оберіг від зла: фізичного і духовного. У Хорватії кума повинна купити хресникові чепчик і сорочку до хресту, а у Болгарії дає оздоблений одяг⁶⁰. На Опіллі одягали немовлят у одяг навиворіт, це повинно було захистити дитину від вроків⁶¹.

Своєрідним апотропеєм можна вважати і **вибір імені** дитини. Це пояснюється тим, що у власні імена люди завжди вкладали заботливий, надприродний зміст, спрямований у першу чергу на побажання новому членові сім'ї лише добра і щастя⁶². Ім'я дитині вибирають родичі, однак дуже часто покладаються на волю священика⁶³. На Україні переважно дитині дають ім'я святого, в день якого вона народилася або називають на честь родичів⁶⁴. У волинських селах вибирають імена лише тих родичів, які мали щасливу долю⁶⁵. Крім цього було переконання, що дитина буде не щаслива, якщо отримає ім'я рідних, тому у селах Горохівського району, що на Волині, досить часто за правильним вибором імені зверталися до священика⁶⁶. У більшості районів Правобережжя в справі вибору імені посередником між батьками дитини і церквою була повитуха. Упоравшись із пологами, вона йшла до священика, щоб “узяти молитву, взяти ім'я” і домовитися про день хрещення дитяти. Поверталася і поздоровляла батьків “з іменем”. Якщо воно не задовольняло сім'ю, баба йшла до священика знову⁶⁷. На Київському і Волинському Поліссі збереглася найдавніша форма вибору імені – обрання імені бабою-повитухою до хрещення дитини; на Полтавщині ім'я обиралося бабою разом із кумами; на Наддніпрянщині та Півдні України в обряді вибору імені брали участь тільки куми⁶⁸. Був звичай, коли після народження дитини, висилають кого не будь із домашніх на вулицю, щоб спитати ім'я зустрічного і дають це ім'я новонародженому⁶⁹. У Німеччині дитині дають ім'я куми. Досить часто називають іменем діда. Так було у давніх греків, зараз зустрічається у німців, слов'ян, зокрема й у нас⁷⁰. Був звичай не говорити певний час ім'я новонародженого. Це пояснювалося тим, що рідні боялися, щоб дитина не вмерла. На Волині кума несе дитину одразу до породіллі й шепоче їй на вухо ім'я, бо мати повинна його перша почути, а іншим не скаже зі страху перед уроками. Коли ж хто запитає, тоді баба поспішає відповісти: “Кума напилася й забулася”⁷¹. Як дитина дуже чекана й оточуючі бояться, що вона помре – називають народжену дитину словами “дід” і “баба”⁷². Тому, крім даного імені при народженні, могли давати друге ім'я при хрещенні.

Оберегами для дитини були **куми**. Якщо ж попередні діти вмирили, то правильний вибір кумів міг захистити дитину від смерті. У всіх східних слов'ян широко розповсюджений такий звичай: якщо перша дитина помре, до другої запрошують як кумів перших зустрічних, вони вважаються “божими кумами”⁷³. На Волині у селах Горохівського району вдалося зафіксувати різні варіанти вибору “здибаних кумів”. Найбільш поширеним варіантом був: батько йшов на дорогу і кого першого, здибав того і кликав, так вибирав старшу пару кумів (жінку і чоловіка)⁷⁴. Другий варіант: батько уже йшов на роздоріжжя, де брав “здибаних” кумів⁷⁵. Варіантність простежується також у питанні: чи батько вибирав кума чи куму, чи пару кумів. Також вдалося зафіксувати інформацію, що мати дитини йшла на дорогу і кликала першого зустрічного чоловіка за кума⁷⁶. На відміну від Волині, на Опіллі, цей звичай майже не вдалося зафіксувати, крім поодиноких випадків. В куми могли брати рідних брата і сестру, з однієї хати⁷⁷. У західних районах України, враховуючи непорочність, “безгрішність” підлітків, на роль хрещених брали юних брата і сестру. Тому й казали: “Ще не виросло, а вже беруть у куми”⁷⁸. Чоловік міг просити свого брата, а жінка свою сестру чи навпаки⁷⁹.

Важливе місце у апотропейних обрядових діях займає звичай **передавання дитини через вікно**. На території України були локальні відмінності у цьому обряді. Ця відмінність простежується у тому, що дитину могли передавати, як до її хрещення, так і після. На Волині і Опіллі дитину передавали до хрещення. Мати передавала дитину кумі, або чоловікові в якого “велися” діти⁸⁰. У випадку передавання дитини після хрещення основна роль належала тільки кумі, яка передавала дитину через вікно матері⁸¹. Значення цього обряду мало по всій Україні єдине тлумачення: це робилося для того, щоб обдурити смерть. Такий спосіб відомий німцям, полякам. Крім цього, цей звичай можна зустріти не тільки в родильній обрядовості, а й у весільній обрядовості. Через вікно входить наречена чоловіка, попередні жінки, якого повмирили⁸².

Нерідко цей обряд доповнювався імітацією “купівлі” дитини, за яку куми давали батькам символічну плату. Цей обряд на Опіллі був поширений, як **“продавання” дитини**. Це продавання дитини здійснювалося у такий спосіб: “Як колись діти вмирили, то продавали їх, мама продавала дитину тому чоловікові, в якого діти велися. Він дав пару копійок і казав:” то вже моя дитина, а не твоя”. А мама ті гроші собі не забирала, а давала на Боже, до церкви”⁸³. Мати також могла “продати” дитину кумі, але лише в тому випадку, якщо та мала діти⁸⁴.

Отже, захист дитини, забезпечення її подальшого життя – це основна мета батьків дитини. Нерозуміння причин смерті дитини чи хвороби, сприяло формуванню розмаїтої системи вірувань у нечисту силу і злі погляди. На Україні, збереглася віра в силу ворожого ока, - “у вроки”. Народжена дитина, особливо чутлива на чуже око, “наврочити” її дуже легко. Це повір'я дуже стародавнє. Ще римляни мали особливе навіть божество Fascinus (fascinare – наврочити),

яке охороняло дітей від “вроків”⁸⁵. Крім вроків, бояться злих духів і відьом, які скориставшись тим, що дитина нехрещена, викрадають її, залишаючи замість неї свою погану. Віра в духів, що переслідують новонароджену дитину поширена в багатьох народів. У чехів дітей викрадають полудниці, у поляків стржиги або богінки, в угорців передпольниці. В українців дитину може підмінити чорт⁸⁶ або богині. Богині – це представники демонологічних сил, злобні, з нечуйним жорстоким серцем, худі, з обвислими грудьми, які закидають аж на плечі, живуть в непридатних печерах або лісових хащах, люблять підмінити людських дітей своїми⁸⁷. Дитину диявола пізнати досить легко. Відміна має велику голову, довге волосся, не говорить до семи років, ходить тільки тоді, коли нікого немає в хаті. Як тільки вона залишається сама лізе на піч, з’їдає все, що там є: вареники, кашу, потім переб’є всі горщики і знову лазить по хаті, як нічого і не було⁸⁸. З метою запобігання цим використовували різні апотропеї: воду, вогонь, залізо, вугілля, сіль, рослини, тварин, вибір імені тощо.

UKRAINIAN TRADITIONAL APOTROPAIC THINGS AND ACTIONS ASSOCIATED WITH A NEWBORN BABY

Dzvenyslava TRUMKO

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ethnology

We considered the main apotropaic actions and things, associated with newborn baby. We present an analysis of the protective properties of water, fire, iron, coal, garlic, salt. Apotropaic actions are described as such actions which include the choice of the name, the choice of godparents etc.

Key words: apotropaic things, water, fire, iron, garlic, newborn.

¹ Славянские древности: этнолингвистический словарь / [под ред. Н. И. Толстого]. – Т. 1. – Москва, 1995. – С. 105.

² Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. – К., 2006. – С. 16.

³ Митрополит Іларіон Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон Митрополит. – К., 1992. – С. 40.

⁴ Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. – К., 2006. – С. 16.

⁵ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі Архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. 119, оп. 17, спр. 308-Е, арк. 2.

⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 240-Е, арк. 8.

⁷ Гвоздевич С. Вода і вогонь у рідильній обрядовості українців ХІХ – поч. ХХ ст. / Стефанія Гвоздевич. // Народознавчі зошити. – 1995. - №1. – С. 34.

⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 27.

⁹ Там само, арк. 52.

¹⁰ Кондратович О. П. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя... / Олександра Павлівна Кондратович. - Луцьк, 2007. – С. 20.

¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 240-Е, арк. 2.

- ¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 3.
- ¹³ Гайова Є. Дитина в обрядах і звичаях на Мукачівщині / Євгенія Гайова. // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000 – С. 97.
- ¹⁴ Там само. – С. 93.
- ¹⁵ Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. – К., 2006. – С. 15.
- ¹⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 308-Е, арк. 2
- ¹⁷ Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т.V. – С. 3.
- ¹⁸ Верхратський С. Народне акушерство на Україні. Нова-Прилука, Вінницький округ / С. Верхратський. - [б. м.], 1928. - С. 927.
- ¹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп.17, спр. 308-Е, арк. 2.
- ²⁰ Кайндль Р. Ф. Гуцули / Раймунд Фрідріх Кайндль. – Чернівці, 2000. – С. 12.
- ²¹ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания / Николай Федорович Сумцов. // Киевская старина. – 1889. – Т.27. – С. 26.
- ²² Гвоздевич С. Елементи дохристиянських вірувань у сучасній родильній обрядовості українців / Стефанія Гвоздевич. // Народознавчі зошити. – 2003. - №1-2. – С. 121.
- ²³ Іваннікова Л. Вогонь / Людмила Іваннікова. // Українські народні символи. – К., 1994. – С. 43.
- ²⁴ Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К., 2006. – С. 71.
- ²⁵ Там само. – С. 46.
- ²⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 308-Е, арк. 6.
- ²⁷ Кайндль Р. Ф. Гуцули / Раймунд Фрідріх Кайндль. – Чернівці, 2000. – С. 12.
- ²⁸ Кухарюнак Т.І., Росінська З.П. Родильна обрядовість на Поліссі / Т.І.Кухарюнак, З. П. Росінська // Народна творчість та етнографія. - 1985. - №6. - С. 46.
- ²⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 17.
- ³⁰ Онищук А. З народного життя гуцулів / Антін Онищук. // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. - Т. XV. – С. 99.
- ³¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 308-Е, арк. 7.
- ³² Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – С. 3.
- ³³ Крамар Р. Родильні та хрестинні звичаї Галицького Поділля / Ростислав Крамар. // Українська родина: родинний і громадський побут. / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000. - С. 86.
- ³⁴ Ящуржинській Хр. Повъръя и обрядности родинь и крестинь / Хр. Ящуржинській. // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – С. 78.
- ³⁵ Чубинській П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ / Павло Чубинській. – Т. 4. – С. Петербургъ, 1877. – С. 9.
- ³⁶ Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К., 2006. – С. 46.
- ³⁷ Онищук А. З народного життя гуцулів / Антін Онищук. // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. - Т. XV. - С. 99.
- ³⁸ Кайндль Р. Ф. Гуцули / Раймунд Фрідріх Кайндль. – Чернівці, 2000. – С. 12
- ³⁹ Сумцов Н. Ф. Личные обереги от сглаза / Николай Федорович Сумцов. – Харьковъ, 1896. – С. 16.
- ⁴⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 27.
- ⁴¹ Там само, арк. 57.
- ⁴² Гвоздевич С. До питання етногенезу у родильній обрядовості українців (на матеріалі Карпатського регіону) / Стефанія Гвоздевич. // Народознавчі зошити. – 2000. - №5. – С. 836.
- ⁴³ Здоровега Н. І. Народні звичаї і обряди / Н. Здоровега. // Бойківщина – К., 1983. – С. 240.
- ⁴⁴ Сявко Є.І. Сімейна обрядовість / Євгенія Сявко. // Гуцульщина. – К., 1987. – С. 304.

- ⁴⁵ Крамар Р. Родильні та хрестинні звичаї Галицького Поділля / Ростислав Крамар. // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000. – С. 85.
- ⁴⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр.308-Е, арк. 19.
- ⁴⁷ Гвоздевич С. Елементи дохристиянських вірувань у сучасній родинній обрядовості українців / Стефанія Гвоздевич. // Народознавчі зошити. – 2003. - №1-2. – С. 125.
- ⁴⁸ Сумцов Н. Ф. Личные обереги от сглаза / Николай Федорович Сумцов. – Харьков, 1896. – С. 7.
- ⁴⁹ Гвоздевич С. Родильні звичаї та обряди / Стефанія Гвоздевич. // Лемківщина. – Львів, 2002. – Т. 2. – С. 68.
- ⁵⁰ Сумцов Н. Ф. Личные обереги от сглаза / Николай Федорович Сумцов. – Харьков, 1896. – С. 7.
- ⁵¹ Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. // Материяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – С. 3.
- ⁵² Гайова Є. Дитина в обрядах і звичаях на Мукачівщині / Євгенія Гайова. // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000 – С. 93.
- ⁵³ Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К., 2006. – С. 35.
- ⁵⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 23.
- ⁵⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 240-Е, арк. 22.
- ⁵⁶ Крамар Р. Родильні та хрестинні звичаї Галицького Поділля / Ростислав Крамар. // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000. – С. 85.
- ⁵⁷ Здоровега Н. І. Народні звичаї і обряди / Н. Здоровега. // Бойківщина – К., 1983. – С. 239.
- ⁵⁸ Стельмашук Г. Магія народного одягу / Галина Стельмашук. // Жовтень. – 1982. - №2. – С. 99.
- ⁵⁹ Верхратський С. Народне акушерство на Україні. Нова-Прилука, Вінницький округ / С. Верхратський. - [б. м.], 1928. – С. 935.
- ⁶⁰ Гвоздевич С. До питання етногенезу у родинній обрядовості українців (на матеріалі Карпатського регіону) / Стефанія Гвоздевич. // Народознавчі зошити. – 2000. - №5. – С. 837.
- ⁶¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк.45.
- ⁶² Худаш М. З історії української антропомімії / Михайло Худаш. – К., 1977. – С. 153.
- ⁶³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 69.
- ⁶⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 240-Е, арк. 27.
- ⁶⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр.308-Е, арк. 2.
- ⁶⁶ Там само, арк. 3.
- ⁶⁷ Гаврилюк Н. Народження дитини / Наталя Гаврилюк. // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000. – С. 71.
- ⁶⁸ Культура і побут населення України: Навч. Посібник. – К., 1991. – С. 155
- ⁶⁹ Терещенко А. Быт русского народа /Александр Терещенко. – Санктпетербург, 1848. – Часть III. – С. 57.
- ⁷⁰ Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – Київ, 2006. – С. 58.
- ⁷¹ Там само. – С.59.
- ⁷² Верхратський С. Народне акушерство на Україні. Нова-Прилука, Вінницький округ / С. Верхратський. - [б. м.], 1928. - С. 929.
- ⁷³ Ковальчук О. В. Українське народознавство / Олександр Володимирович Ковальчук. – К., 1994. – С. 61.
- ⁷⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр.308-Е, арк. 27.
- ⁷⁵ Там само, арк. 5.
- ⁷⁶ Там само, арк. 8.
- ⁷⁷ Там само, арк. 20.
- ⁷⁸ Гаврилюк Н. Народження дитини / Наталя Гаврилюк. // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К., 2000. – С. 77.

-
- ⁷⁹ Ящуржинській Хр. Повърья и обрядности родинь и крестинь / Хр. Ящуржинській. // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – С. 77.
- ⁸⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 5.
- ⁸¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 240-Е, арк. 14.
- ⁸² Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – Київ, 2006. – С. 66.
- ⁸³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 275-Е, арк. 25.
- ⁸⁴ Там само, арк. 74.
- ⁸⁵ Верхратський С. Народне акушерство на Україні. Нова-Прилука, Вінницький округ / С. Верхратський. - [б. м.], 1928. - С. 927.
- ⁸⁶ Кайндль Р. Ф. Гуцули / Раймунд Фрідріх Кайндль. – Чернівці, 2000. – С. 12.
- ⁸⁷ Гнатюк В. Нарис української міфології / Володимир Гнатюк. – Львів, 2000. – С. 125.
- ⁸⁸ Чубинський П. И. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, снаряженной Имп. Рус. Геогр. Обществомъ. Юго-западный отдѣль / Павло Чубинський. – Т. 4. – С. Петербургъ, 1877. – С. 6.